

Зоран Лакић: ПАРТИЗАНСКА АУТОНОМИЈА САНЦАКА 1943—1945. (Завно Санџачка — документа), „Стручна књига“ — Београд, „Универзитетска ријеч“ — Никшић, „Либертас“ — Бијело Поље, Београд, 1992. стр. 479.

Недавно је у издању „Стручне књиге“ — Београд, „Универзитетске ријечи“ — Никшић и „Либертаса“ — Бијело Поље изашла збирка докумената универзитетског професора др Зорана Лакића, „Партизанска аутономија Санџака 1943-1945“. Књига има 479 страна текста и подијељена је на два основна дијела. Први дио чини студијски текст насловљен — „Санџак кроз историју — историја кроз Санџак“. У њему аутор даје глобални историјски пресјек догађања на овом простору од најстаријих времена до посљедњег пописа становништва 1991. године. У опширном студијском тексту, који знатно помаже читаоцу да боље схвати сву сложеност збивања на овом простору, доминирају следећи тематски блокови: Санџак као језгро најстарије српске државе; Турски ајалет; Аустро-Угарска тампон зона; Мост пријатељства; Санџак у политици државе Хрватске; Једина партизанска аутономија. Централно мјесто у студијском тексту заузима анализа питања: како је и зашто основан и расформиран овај партизански парламент? У суптилној синтети-

чкој анализи др Лакић је показао да ратну аутономију Санџака, једину те врсте у периоду од 1943—1945. треба посматрати у ширем контексту изградње Југославије на федеративној основи. Он је дошао до врло интересантних и у историографији оригиналних запажања и рјешења, нарочито у дијелу који се тиче положаја Босне и Херцеговине и политике Санџака у најранијем концепту изградње југословенске федеративне заједнице. У својим анализама др Лакић није категоричан, не закључује, али је изричит у отварању ових питања у југословенској историографији. Он је дубоко увјерен, а ми се са тим слажемо, да су то кључна питања и да је историографија дужна да одговори на њих. Инсистирамо на овом запажању зато што се преко Санџака на одређен начин прелама сва сложеност концепта југословенског ратног федерализма, било да је у питању федерација, као савезна држава или, пак, да је ријеч о научној анализи дјелова који чине ту цјелину. Др Лакић се јасно дефинише према тзв. Санџачкој аутономији, коју квалификује са становишта

ширих и дубљих историјских процеса који су се збивали на Балкану, као чисту политичку манипулацију. Санџак у територијалном смислу не представља природну цјелину, нити у географском, нити у народном, нити у језичком, економском, културном, ни било ком другом погледу. Санџак као цјелина, а то значи као посебност продукт је политичких калкулација турских окупатора, аустро-угарских и усташких из времена посљедње окупације у току Другог свјетског рата. У оваквом научном ставу др Лакића може се наћи одговор и на актуелне политичке игре око Санџака.

Оваква научна анализа др Лакића темељи се на историјској грађи, која чини други дио ове значајне збирке докумената. Рижеч је о прворазредним документима Земаљског антифашистичког, вијећа народног ослобођења Санџака и његових органа, које је обједињавало и координирало рад НОО на подручју осам срезова од 20. новембра 1943., када је у Пљевљима одржана његова оснивачка скупштина, па све до 29. марта 1945. године, када је у Новом Пазару донијета одлука о његовом расформирању.

Из мноштва грађе, која најбоље говори о интензитету рада ЗАВНО Санџака, др Лакић је одабрао 128 докумената. Указујемо на изузетно велики напор приређивача у проналажењу ове грађе с обзиром на чињеницу да је комплетна архива ЗАВНО Санџака уништена у току Другог свјетског рата. Из Предговора ове књиге види се да је др Лакић трагао за овом грађом пуних двадесет година и да је обишао све релевантне архивске установе у Југославији. Дио грађе налазио се и у приватном посједу.

Нема сумње да је у овој књизи сабрана драгоцјена прворазредна архивска грађа, о чему најбоље говори податак да је до сада само десетак ових докумената објављено, а сва остала се први пут објављују.

У раду на конципрању ове књиге аутор се користио сопственим искуством, јер је 1963. и 1975. године објавио двије збирке докумената ЗАВНО Црне Горе и Боке 1943-1945. и ЦАСНО 1944-1945. које имају фундаментални значај за проучавање власти у Црној Гори.

У структуралном смислу документациони дио књиге подијељен је на шест глава. Прве три главе, по хронолошком принципу, доносе документа настала 1943, 1944 и 1945. године па их зато третира као посебне цјелине. У четвртој глави презентирана су најзначајнија документа, настала у периоду од 1941. до 1945. године из којих се види са колико је тешкоћа настао и радио овај партизански парламент, обједињавајући и координирајући рад народноослободилачких одбора на подручју срезова: Бијело Поље, Пљевља, Прибој, Нова Варош, Пријепоље, Нови Пазар, Сјеница и Тутин. Документа у овој глави не припадају само ЗАВНО-у Санџака него и другим репрезентативним субјектима (АВНОЈ, ЦАСНО, ЦК КПЈ, ПК КПЈ за Црну Гору и др.) са којима је одржавана стална и интензивна веза нарочито у вријеме када је требало расправљати нека суштинска питања из контекста југословенског федерализма. Зато смо у ранијем тексту апострофирали и подржали тезу др Лакића да анализа положаја Санџака у периоду 1943-1945. нема локални карактер. То је *par excellence* југословенска, па и балканска тема. При томе имамо у виду сазнања до којих је дошао проф. др Бранко Петрановић у својој недавно објављеној књизи „Балканска федерација 1943-1945“ (Београд, 1991).

У посебном тематском блоку (глава V) ситуирана је партизанска штампа и штампа о ЗАВНО-у Санџака. Аутор ове збирке докумената је успио да пронађе не само „Глас Санџака“ — орган ЗАВНО-а Санџака, него и друге мање листове који су повремено излазили, а у којима је садржана

мисао о положају Санџака, о међунационалним односима, економском и културном заостајању Санџака итд. И ова документација се први пут објављује. Др Лакић је оцијенио потребним да објави и неколико докумената — чланака у којима се говори о расформирању ЗАВНО Санџака 29. марта 1945. године, кад је одлучено да срезови: прибојски, милешевски, златарски, сјенички, дежевски и штавички припадну федералној Србији, а срезови пљеваљски (са бившим бољаничким) и бјелопољски (са бившим лозанским) Прној Гори. И овај податак аутор користи у смислу објашњења да се тада 1945. године нико није упуштао у шире аналитичке коментаре ове одлуке и оваког рјешења положаја Санџака у новој Југославији. Нема сумње да и овај на изглед неважан детаљ увјерљиво говори о суптилности ове слојевите научне теме.

У посљедњој, шестој глави овог дијела књиге, коју је аутор насловио — Прилози, дати су портрети чланова Извршног одбора ЗАВНО-а Санџака — укупно дванаест. Портретишући их аутор с разлогом инсистира на њиховој активности у времену када су били чланови овог народног парламента у Санџаку, дакле у времену 1943-1945. Из ових записа, које је аутор прибављао, често и контактирајући са члановима њихових породица (што се види из текста напомена) може се закључити да су чланови Извршног одбора ЗАВНО-а Санџака високообразоване личности, угледни људи, који су уливали повјерење и уживали углед и код муслиманског и српског становништва, чије родољубље ни у једном моменту није доведено у питање. То су људи који су припадали разним политичким партијама прије Другог светског рата у Краљевини Југославији. Интересантан је податак на који nailазимо, да је само један од њих био члан Комunistичке партије Југославије

до 1941. године. Дајући портрете дванаесторице чланова Извршног одбора ЗАВНО-а Санџака, др Лакић је остварио значајну историографско-антрополошку компоненту, иначе запостављену у историографији о НОП-у у Другом светском рату.

У закључку желим да истакнем да се проф. др Зоран Лакић нашао пред изванредно сложеним научним проблемом и архивским питањем. У њиховом рјешавању исполио је дар искусног истраживача и упорног трагаоца за прворазредним архивским документима. Управо због тих особина он је могао да суптилно анализом сложеног научног питања дође до рјешења која су научно прихватљива и архивски фундирана. Као што смо већ истакли, др Лакић не посматра Санџак и догађаје везане за њега изоловано, већ их ситуира у шири југословенски контекст. Баш зато, ово није књига само о Санџаку, него, исто тако, и о Прној Гори и Србији, односно о Југославији и свим оним научним дилемама које су се само преламале, али не и исцрпљивале на подручју које је историографски означено као Санџак. Вјерујемо да ће ова књига наићи на добар пријем научне критике зато што је ријешила нека до сада спорна питања, али и зато што ће бити позив да се историографски ријеше и она питања која је др Лакић отворио са пуно научног осјећања.

Поред несумњивих квалитета у овој књизи су се поткрале и неке грешке, које могу мање упућеног читаоца да доведу у недоумицу. Ријеч је о погрешном датирању неколико значајних историјских догађаја и лекторско-коректорским пропустима. Но, ови и могуће други пропусти не умањују значај овог дјела, које представља значајан научни прилог историји федерализма Југославије у Другом свјетском рату.

Бранислав Ковачевић